

Zdzisława Kopczyńska, Lucylla Pszczołowska

O dwóch typach ośmioletkowca

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 58/4, 459-462

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZAGADNIENIA JĘZYKA ARTYSTYCZNEGO

ZDZISŁAWA KOPCZYŃSKA, LUCYLLA PSZCZOŁOWSKA

O DWÓCH TYPACH OŚMIOZGŁOSKOWCA *

Dzieje polskiego wiersza 8-zgłoskowego wykazują już od początku XIX w. zanik tzw. ukształtowania sylabicznego. Polegało ono w zasadzie na nieregularnym przemieszaniu dwóch odmiennych postaci akcentowych wiersza 8-zgłoskowego: wersów o tendencji do trocheicznego rozkładu akcentów oraz wersów mających postać trójakcentową, z akcentami nie ustalonymi, ale omijającymi pozycje charakterystyczne dla trocheja (oczywiście poza ostatnim akcentem, zawsze paroksytonicznym w obu wypadkach). Z biegiem czasu coraz wyraźniej zarysowuje się rozdział tych dwóch form, coraz więcej jest utworów pisanych 8-zgłoskowcem, których wyłączne tworzywo stanowi albo postać trocheiczna, albo trójakcentowa. W drugiej połowie stulecia sytuacja w tym zakresie stabilizuje się niemal zupełnie, 8-zgłoskowiec sylabiczny pojawia się już ogromnie rzadko.

Odmienność tych dwóch typów wiersza nie sprowadza się tylko do różnic w zakresie liczby i rozkładu akcentów. Różnice postaci akcentowej mają swoje konsekwencje także i w innych płaszczyznach językowej organizacji wiersza. Prześledzimy je na materiale pochodzącym z wierszy lirycznych kilku poetów drugiej połowy w. XIX (6 razy po 50 wersów dla każdej z odmian).

Przyjrzyjmy się najpierw realizacji założonej siatki akcentowej w obu ukształtowaniach. W wierszu trocheicznym realne wypełnienie akcentowe wzorca sięga tylko 77%. Jest to zjawisko naturalne dla językowej

* Na Międzynarodowej Konferencji Metryki, zorganizowanej przez Instytut Badań Literackich (Warszawa 1964), powstała myśl podjęcia prac nad porównaniem wersyfikacji poezji narodów słowiańskich. Do prac tych przystąpili dotychczas badacze wiersza czeskiego, słowackiego i polskiego. Pierwszy etap stanowi szczegółowy opis lingwistyczny podstawowych formatów wiersza w poszczególnych wersyfikacjach narodowych, prowadzony w oparciu o jednolite zasady. Artykuł niniejszy jest podsumowaniem jednego z fragmentów badań prowadzonych od kilku miesięcy przez autorki.

realizacji trocheicznego toku w polszczyźnie, który dla zachowania swojej wyrazistości nie wymaga stuprocentowej dokładności akcentowej. (Nie można zapominać, że aby trochej mógł być w 100% zrealizowany zgodnie ze swoim wzorcem, musiałby wykluczać wszystkie wyrazy 3-zgłoskowe, przed którymi nie stałby wyraz 1-zgłoskowy ortotoniczny, wszystkie wyrazy 4-zgłoskowe i dłuższe, itd.) W trójakcentowcu natomiast wzorec akcentowy realizowany jest w 99%. Chodzi tu bowiem — odwrotnie niż w wypadku trocheicznego 8-zgłoskowca — o wzmocnienie wyrazistości. Przy mniejszej liczbie akcentów w wersie, przy nie ustalonym ich miejscu, a więc przy swobodniejszym wzorcu, jego kształt metryczny łatwo mógłby ulec rozchwianiu.

W znacznej większości wypadków 2 spośród 3 akcentów trójakcentowca pojawiają się — jak już wspomniano — na pozycjach, które dla wzorca trocheicznego stanowią pozycje niemetryczne. Najliczniej, bo w 73% wypadków, obciążona jest tu sylaba czwarta, w następnej kolejności — w 66,5% — sylaba druga. Unikanie akcentów na pozycjach metrycznych właściwych wzorcowi trocheja w najmniejszym stopniu dotyczy pozycji inicjalnej: akcent na sylabie pierwszej przypada w 29% wersów. Trzeba jednak od razu zaznaczyć, że pozycja inicjalna również i w układzie trocheicznym jest stosunkowo najslabiej wyznaczana. Obciążenie sięga tu co prawda 47%, ale jest to liczba znacznie niższa w porównaniu z nasileniem akcentów przypadających na sylabę trzecią i piątą. Wynikałoby z tego, że w trójakcentowcu nie istnieje konieczność unikania tej najmniej kanonicznej pozycji trocheja.

Z odmiennością postaci akcentowych 8-zgłoskowca wiążą się znaczne różnice w zakresie wypełnienia tego rozmiaru przez zestroje akcentowe. Najbardziej jaskrawa różnica dotyczy zestroju 3-sylabowego. Takich zestrojów jest w trójakcentowcu przeszło pięć razy więcej niż w wierszu trocheicznym (58,8% wobec 10,2%). Bardzo znaczne zróżnicowanie — przy mniejszych co prawda udziałach — występuje również w wypadku zestrojów 4-sylabowych, które z kolei w trocheju występują ośmiokrotnie częściej (23,1% wobec 2,9%). Dalej, dwukrotnie więcej jest w 8-zgłoskowcu trocheicznym zestrojów 2-sylabowych (59,4% wobec 31,4%). W zakresie użycia zestrojów 1-sylabowych — w obu typach wiersza nie-licznych — nie obserwuje się większej różnicy (6,9% w trocheju, 4% w trójakcentowcu). Jak więc widać, trochej preferuje zestroje 2-sylabowe i 4-sylabowe, trójakcentowiec — 3-sylabowe.

Obserwacja wykazuje, że wers trójakcentowy jest najczęściej wypełniony przez jeden zestrój dwusylabowy oraz dwa zestroje 3-sylabowe. Wiersz trocheiczny nie przedstawia równie jednolitego obrazu. Można by tu mówić tylko o wyraźniejszej tendencji do wypełnienia wersu przez dwa zestroje 2-sylabowe i jeden 4-sylabowy.

Ogólne liczby zestrojów występujących w obu typach wiersza są więc sobie ogromnie bliskie; niewielka przewaga zaznacza się po stronie ukształtowania trocheicznego.

Najbardziej interesujące różnice pomiędzy dwoma typami 8-zgłoskowca dadzą się zaobserwować w dziedzinie użycia określonych rozpiętości wyrazu¹. Oto zestawienie frekwencji wyrazów różnych długości, występujących w wierszu trocheicznym i trójakcentowym:

Rozpiętość wyrazu	trochej		3-akcentowiec	
	liczba	%	liczba	%
1-sylabowe	486	37	484	37
2-sylabowe	617	46,9	478	37,2
3-sylabowe	162	12,3	305	23
4-sylabowe	49	3,7	10	0,8
5-sylabowe	—	—	1	0,08

Wynikające z tej tabeli różnice pomiędzy obu typami wiersza są w zasadzie analogiczne do opisanej wyżej sytuacji w zakresie udziału zestrojów akcentowych. Oczywiście, różnice te nie występują już z tak dużą wyrazistością. Zwraca uwagę stosunkowo wysoka częstotliwość wyrazów 3-sylabowych w wierszu trójakcentowym. Fragmentaryczne na razie porównania z innymi formatami wiersza pozwalają sądzić, że trójakcentowa postać wiersza 8-zgłoskowego w szczególny sposób sprzyja pojawianiu się wyrazów tej rozpiętości². Bardzo często występują one w klauzulach wersów.

Warto może jeszcze zwrócić uwagę na identyczny udział wyrazów monosylabowych w obu typach 8-zgłoskowca. Będą to w ogromnej większości wyrazy niepełnoznaczące, nie posiadające własnego akcentu. Znamienne jest przy tym, że więcej niż $\frac{1}{3}$ tych wyrazów znajduje się w nagłosie wersów zarówno jednego jak i drugiego typu. Co więcej, ponad 50% wszystkich wersów w każdym z ukształtowań zaczyna się od monosylaby. A więc pod tym względem również sytuacja w obu typach wiersza jest identyczna.

Zestawienie danych dotyczących występowania monosylab w 8-zgłoskowcu oraz cząstkowych wyników badań nad udziałem różnych rozpiętości wyrazu w formatach dłuższych — nie wykazuje niemal żadnych różnic pod tym względem. Należałoby więc przypuszczać, że udział

¹ Wyrazy zerosylabowe nie były brane pod uwagę w obliczeniach.

² Również stosunkowo wysoki może okazać się udział wyrazów 3-sylabowych w toku amfibrachicznym, którego nie badałyśmy.

monosylab w różnych ukształtowaniach wierszowych ma charakter raczej statyczny.

Analogicznie do pewnych tendencji ujednoczenia postaci zestrojonej wiersza trójakcentowego zarysowują się także dość wyraźne dążenia do powtarzalności określonego składu wyrazowego. Trzecią część wersów trójakcentowych wypełniają: jeden wyraz monosylabiczny, dwa wyrazy 2-sylabowe i jeden 3-sylabowy. Podobna dążność do wysuwania się na pierwszy plan wersów o jakimś określonym zestawie wyrazów nie daje się zaobserwować w ukształtowaniu trocheicznym. Stosunkowo najczęściej pojawia się tu wypełnienie wersu dwoma wyrazami monosylabicznymi i trzema 2-sylabowymi, ale nasilenie takich wypadków nieznacznie tylko przekracza 20%.

Pomimo przedstawionych wyżej różnicowań ogólna liczba wyrazów w obu typach wiersza 8-zgłoskowego jest właściwie taka sama: 1314 wyrazów w 300 wersach trocheicznych i 1288 wyrazów w 300 wersach trójakcentowych.

Zreferowane tu wyniki badań i obserwacji nasuwają pewien ogólniejszy wniosek, dotyczący współzależności między metryczną strukturą wiersza a rodzajem jego wypełnienia materiałem językowym. Oto wiersz 8-zgłoskowy trocheiczny wymaga mniejszej skrupulatności w językowej realizacji akcentów metrycznych niż tenże 8-zgłoskowiec w postaci trójakcentowej, dopuszcza większą różnorodność w wypełnieniu wersów zestrojami akcentowymi i wyrazami o różnorodnej rozpiętości. Tak więc okazuje się, że gęsta siatka akcentowa założonego wzorca pozwala na większe swobody, niż to się dzieje w wypadku luźniejszego schematu metrycznego.